

1956 EMLÉKEZETE

POMOGÁTS BÉLA

Őrzők a strázsán

A nyugati magyar irodalom és a magyar forradalom

„A magyar írók – hajtott fejet Cs. Szabó László néhány hónappal az 1956-os magyar forradalom leverése után a népfelkeléshez csatlakozott budapesti írók előtt – 1953-ban olykor szinte népmesei bátorsággal ismét elindultak sárkányt ölteni a hatalom fellegvárában, s magukra vállaltak minden országos feladatot, cserébe azért a megható, naiv és vérmes bizalomért, amellyel a tűrhetetlen nyomorúság és elnyomás idején az ország apraja-nagyja feléjük fordult. 1956 októberében az 1848-as hagyomány szerint cselekedtek, s túlméretezett szerepük csak angol szemlélőnek meglepő, magyar ember szemében csupán a dolgukat tették meg.” Midőn londoni műhelyében, a maga emigrációs helyzetében történelmi mérleget készítő magyar író ezeket a szavakat leírta, vagyis 1957 nyarán, Magyarországon már minden néma volt. Nagy Imre miniszterelnök és politikai elvbarátai egy börtönnek berendezett, eldugott romániai üdülőtelepen várták sorsuk alakulását, Déry Tibor és Háy Gyula, valamint még jó néhány budapesti író a Fő utcai vizsgálati fogházban küzdött vallatóival, ezrek kerültek letartóztatásba és sokan akasztófára, az ország bénultan figyelte az éjszaka feldőbörgő rendőrségi autók zaját, amint a már biztonságban berendezkedő kádárista hatalom elhurcolja mindazokat, akik közel egy esztendeje hasznos szóval, öntudatos cselekvéssel vagy éppen fegyverrel adták szavazatukat a szabadságra.

A magyar irodalom is néma volt, akik nevében akkor szólni mertek, azokat megvetette és kiközösítette a nemzet hűségében élő írók tábora, és ebben az országos némaságban kétszeres felelősség és feladat hárult a nyugati világ magyar íróira. Egyrészt nekik kellett beszámolniuk, ha lehetett, a nagyvilág nyilvánossága előtt, mindarról, ami Magyarországon történt 1956 októberében és novemberében, majd a megtorlások gyötrelmes hónapjaiban és éveiben, másrészt nekik kellett őrizniük és fenntartaniuk, ha lehetett, a nagyvilág számára felmutatniuk a magyar forradalom politikai, szellemi és erkölcsi örökségét. Ez a kettős feladat korábban is megszabta a mindenkori irodalmi emigráció küldetését – 1711-et követően, a II. Rákóczi Ferenchez fűződő függetlenségi háború veresége után ugyanúgy, mint 1849 után, a szabadságharc leverése után. Akkor azonban jóval erőteljesebb volt a „menekült irodalom” hangereje, hiszen a fejedelem francia és latin nyelvű emlékiratainak vagy Mikes Kelemen hosszú ideig rejtőző leveleinek nem lehetett esélye arra, hogy befolyásolja a hazai vagy külföldi közvéleményt, és 1849 után is inkább államférfiak, politikusok és katonák: Kossuth Lajos, Szemere Bertalan, Teleki László, Klapka György őrizték az emigrációban a szabadságharc szellemét, az írók: Arany János, Jókai Mór,

Kemény Zsigmond és Vajda János idehaza képviselték, ha kellett, csendben, ha lehetett, fennszóval ezernyolcszáznegyvennyolc eszméit.

Az ötvenhatos magyar forradalom leverése után viszont – az Illyés Gyula által „ötágú sípnek” nevezett magyar irodalomnak úgyszólván egy hatodik ága és sípja szólalt meg a nyugati világban. Részben azoknak az íróknak a hangján, akik már korábban elmenekültek a zsarnokság elől, természetesen Márai Sándorra, Cs. Szabó Lászlóra, Zilahy Lajosra, Kovács Imrére, Szabó Zoltánra, Borbándi Gyulára és másokra gondolok, részben azok révén, akik a forradalom leverése után kerestek maguknak új otthon Nyugat-Európában és a tengerentúlon. Ezek még számosabban voltak: Faludy György, Ignotus Pál, Méray Tibor, Aczél Tamás, Határ Győző és egy egész, ifjú írónemzedék: Bakucz József, Vitéz György, Ferdinandy György, Thinsz Géza, Sulyok Vince, Máté Imre, Karátson Endre, Nagy Pál, Papp Tibor, Bujdosó Alpár és még sokan.

A számtalan ötvenhatos megemlékezés: a történelem váratlan csodáját ünneplő, majd a leveretés fájdalmát megszóltató igen sok irodalmi és publicisztikai közlemény közül (ezek ugyanis 1956 és 1957 fordulóján szinte elárasztották a nyugati magyar lapokat és folyóiratokat) a Látóhatár című müncheni folyóirat (1957 január végén megjelent) 1956 november-decemberi számát kerestem elő, mintegy dokumentálandó, hogy a nyugati magyar irodalmi élet és közélet miképpen értelmezte és kommentálta a magyarországi eseményeket. A folyóiratszám piros-fehér-zöld szalaggal került az olvasó kezébe – arra figyelmeztetve a nyugati világban élő magyarokat, hogy ami a szülőhazában végbement, az csak az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc eseményeivel hasonlítható össze, és akárcsak ezek a több mint száz esztendővel korábban lezajlott események, ötvenhat októbere is újra konstituálta a nemzeti identitást, a nemzeti szellemet.

A folyóiratszám, mint szerkesztői írták, már nyomdakészen állott október második felében, amidőn Münchenbe megérkezett az október 23-i egyetemista tüntetés, majd a forradalom kitörésének híre. Ekkor sietősen a forradalom emlékszámaként alakították át a közlésre szánt anyagot, ami végül is egyszerre lett a hatalmas történelmi megmozdulás köszöntője és a levert forradalom fölött érzett gyász dokumentuma. A lapszám a szerkesztő, Vámos Imre *Október huszonharmadika* című vezércikkével indult, ebben olvashatók a következők: „Történettudósaink azt tartják, hogy a magyar történelem legdicsebb napjai azok voltak, amikor összekapcsolódott a belső, társadalmi felszabadulásért vívott harc a külső, idegen elnyomók elleni küzdelemmel. Ezt tekintve, a mai október méltón illeszkedik nagy szabadságharcaink sorába. Ami az elmúlt hetekben otthon, a hazában történt, forradalom és szabadságharc volt. Forradalom a szociális jogokért, a reformokért és az igazságért – egyúttal pedig szabadságharc, függetlenségi küzdelem a megszálló orosz birodalom ellen.”

A szerkesztő már a szabadságharc leverése után vetett számot a történelmi eseményekkel, de még akkor, midőn javában zajlottak a forradalom utóvédharcai – a Nagybudapesti Munkástanács sztrájkmozgalma, az ifjúsági szervezetek (például a MEFESZ) demonstrációi idején. „A magyar munkásság – jegyezte fel – egyenlőtlen küzdelme az idegen elnyomókkal még ma is tart; erőszakkal és nyomorral próbálják megtörni gerincét; dinamikus ereje azonban naponta szü-

li újjá maga-magát. Ez a munkásság vitte végbe – miként arra Ignazio Silone oly találóan rámutatott – a munkásmozgalom történetében azt az egyedülálló teljesítményt, hogy egy levert forradalom után még országos sztrájkot tudott szervezni. Vérrrel, éhezéssel és szenvedéssel váltotta meg a jogot arra, hogy ez az ország egyszer olyan legyen, amilyennek ő akarja.” Ez az idézet ma arra figyelmeztet bennünket, hogy a magyar forradalom a maga történeti és eszmetörténeti jelentősége és jellege értelmében eredendően egyszerre úgynevezett „baloldali” és „jobboldali” értékeket mutatott fel, pontosabban, mint a társadalmi egyenlőség és igazságosság meghirdetője „baloldali” és mint a nemzeti függetlenség és identitás követelményeinek érvényesítője „jobboldali” értékeket. Ezt azért kell hangsúlyozni, mert az utóbbi évtizedben éppen ötvenhat „baloldali” karaktere elsikkadni látszott a napi politikai célzatú magyarázatok tükrében. Ezt a „baloldali” irányultságot rögzítette különben Borbándi Gyula kitűnő, *Forradalom vagy ellenforradalom* című tanulmánya is, amely az ötvenhatos követelések és programok felidézése révén vontta meg a magyar 1956 végső politika- és eszmetörténeti mérlegét, megállapítván azt, hogy a „nagy népi és nemzeti küzdelem” eszmei stratégiáját „a szabad, független, semleges, közéletében demokratikus, gazdasági és társadalmi felépítésében pedig szocialista Magyarország végleges megteremtése” – illetve az erre irányuló szándék szabta meg.

A magyar forradalomnak ez a jellegzetesen „harmadik utas” jellemzése, pontosabban a forradalom politikai és eszmei törekvéseinek, illetve hozadékának a (Németh László által is meghirdetett) „harmadik utas” elhelyezése mellett a magyar ötvenhat jelentőségét, a Látóhatár tanulmányíróinak meggyőződése szerint, ennek világtörténelmi jelentősége szabta meg. Borsody István, a kiváló emigráns történész és politológus *A magyar forradalom és a nagybatalmak politikája* című tanulmányában erről készített felmérést. „Az 1956-os októberi forradalommal – olvassuk – a magyar nép valószínűleg maradandóbban írta be nevét a világtörténelembe, mint bármely cselekedetével modern történelme során.” Ezt a világtörténelmi jelentőséget emelik ki az olyan dokumentumok, mint például a Nobel-díjas író: Albert Camus *Követeléseim az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez* vagy a világhírű spanyol filozófus: Salvador de Madariaga *Szuez és Magyarország* című írása, az első a nemzetek közösségét szólította fel (mint tudjuk, eredmény nélkül) a szovjet agresszió áldozatává vált magyar nép védelmére, a második annak a különben megalapozott gyanújának adott hangot, hogy az angol és francia haderő éppen azt a belső szovjet birodalmi válságot használta ki Egyiptom megtámadására, amelyet a magyar forradalom okozott. Ugyancsak a magyar forradalom világtörténelmi jelentőségét húzzák alá azok a dokumentumok, amelyek a Nemzetközi PEN Club tagszervezeteinek, illetve kiváló nyugati íróknak a tiltakozását ismertetik.

A forradalom leverése után a hazai magyar irodalomnak hallgatnia kellett a valóságos történelmi eseményekről: szinte „belső emigrációba” kellett vonulnia. A hosszú időre utolsó dokumentum, amely a forradalom igazsága mellett érvelt, a Magyar Írók Szövetségének 1956. december 28-i közgyűlésén került nyilvánosságra, a Tamási Áron szövegezésében elfogadott *Gond és hitvallás* című állásfoglalásra gondolok. Ezt a nyilatkozatot nagy többséggel fogadta el a közgyűlés, majd néhány nappal később a kádárista hatóság betiltotta az író-

szövetség működését, és Tamási Áron memoranduma is csak gépiratban, illetve a nyugati magyar rádióadások jóvoltából kerülhetett a nyilvánosság elé. Máskülönben hosszú évekig tartott a magyar forradalom „ellenforradalomként”, sőt „fasiszta” hatalomátvételi kísérletként történő rágalalmazása, ebben a gyalázatosságban, sajnos, írók (illetve a hatalom által íróknak tekintett tollforgatók) is szerepet vállaltak, például Bölöni György (Ady egykori barátja), Illés Béla (egykori szovjet alezredes), Berkesi András (korábbi államvédelmi őrnagy), Dobozy Imre (az írószövetség későbbi elnöke), Erdős László (korábban, sokak véleménye szerint, a horthysta rendőrség egykori besúgója) és Mesterházi Lajos (a Kádár-korszak egykori „kurzusírója” – nem érdemlik meg, hogy elhallgassuk a nevüket). Könyveiket már akkor sem fogadta rokonszenvvel a magyar olvasó (ámbar Berkesi gyenge politikai ponyvái valamikor a népszerűségi listákon foglaltak helyet!), és elutasította őket az értelmiségi közvélemény.

Az ötvenhatos ős eseményeinek hiteles ábrázolása ezért az emigráció irodalmára maradt. Természetes volt, hogy ez az irodalom egyik legfontosabb feladatának tartotta a magyar forradalom és szabadságharc emlékének és örökségének fenntartását és szolgálatát, egyszersemind a magyarországi kiadványokban tapasztalt ferdítések és hazugságok folyamatos cáfolatát. Ennek következtében figyelemreméltó személyes tanúvallomások adtak hangot az írói érzelmeknek a nyugati magyar költészetben és elbeszélő irodalomban egyaránt. Lássuk először a költészetet. Még a lázas történelmi napokban születtek a Németországban élő Csiki Ágnes Mária, az amerikai Kannás Lajos és a vereség után elmenekült Máté Imre költeményei. Csiki Ágnes Mária *De odabaza ég a város* című verse október 25-én keletkezett, midőn csak a kilátástalan harcokról és a karhatalom, valamint a bevonuló szovjet katonaság kegyetlenségéről érkeztek hírek: „odabaza ég a város, / – a kabátomra csepp terül – / gránát sikolt, halál kering fönt, / – a tejes köszönt messzirül – / a Múzeum kert, ahol játsztam, / lángok világában remeg, / – az utca szélén rikkancs ordít, / sietnek ernyős emberek.”

Kannás Lajos *Kormos kövek* című ötrészes költeménye úgyszintén a véres napok keltette gyászról beszél: „A hóban apró lábnyomok szaladtak, / s mint szálldosó szalagnak / lágy villanása, minden lépés fénylett. / De túl a térnek / kiégett sarkán megtorpant a nyom. / A golyóverte falon / megalvadt vér sötétlett. / Csak ennyi volt egy élet. / S a hóban nem szaladt tovább a nyom.” A nemrég még Budapesten a barikádokon harcoló egyetemista, Máté Imre *Meneküléskor* című verse pedig a menekülés fájdalomáról és a személyes döntés tragikus indítékairól tesz vallomást: „Szívem Istenének ajánllak hazám! / A szibériai bányák ónszínű nappalaitól félek, / és félek a szibériai éj szivárvány színeitől is / most mögöttem óriás szentjánosbogarak, a fölgyújtott városok égnék.”

A későbbiek során is igen sok emlékező és gyászoló költemény született a nyugati magyar írók tolla nyomán, a többi között András Sándor, Fáy Ferenc, Gömöri György, Határ Győző, Horváth Elemér, Kabdebó Tamás, Kemenes Géfin László, Kibédi Varga Áron, Kocsis Gábor, Makkai Ádám versei. A teljes költői korpusz áttekintése egy terjedelmes monográfiát vagy antológiát kívánna. Most csupán három nagyszerű versre hívom fel az olvasó figyelmét: Márai Sándor, Faludy György és Siklós István költeményeire – valamennyi az ötvenhatos forradalomnak állít maradandó emlékjelet.

Márai Sándor elsősorban a regényeivel és emigrációs naplójegyzeteivel került a hazai sikerlisták élére (ma is a legnépszerűbb írók közé tartozik), holott költőként ugyancsak nagyszerű értékeket hozott létre, így hozzá fűződik az 1948 és 1956 közötti magyar líra egyik legszebb és legfájdalmasabb emléke, a Nápoly mellett született és a száműzetés emberi tragédiájáról számot adó hatalmas költemény: a *Halotti beszéd*. Az 1956-os esztendő karácsonyán is született egy klasszikus magaslatba emelkedő lírai vallomás: a *Mennyből az angyal*, amely először a levert forradalom és a szabadságától ismét megfosztott magyar nép tragédiáját mutatja fel a nagyvilág előtt, majd az áldozathozatalból fakadó történelmi reménységet szólaltatja meg: „Angyal, vidd meg a hírt az égből, / Mindig új élet lesz a vérből. / Találkoztak ők már néhányszor / – a gyermek, a számár, a pásztor – / Az alomban, a jászol mellett, / Ha az Élet elevent ellett, / A Csodát most is ők vigyázzák, / Leheletükkel állnak strázsát, / Mert Csillag ég, hasad a hajnal, / Mondd meg nekik - / mennyből az angyal.”

A másik nagyszerű ötvenhatos költemény a forradalom harmincadik évfordulóján: 1986 októberében született, Faludy György *Ezerkilencszázötvenhat, te csillag* című (különben 1848-as Petőfi-emlékeket idéző) verséről van szó, amely a Rákosi-korszakban a recski kényszermunkatáborban sínylődő, majd a forradalom leverése után az Újvilágba menekülő költő személyes elkötelezettségéről és hűségéről tesz vallomást, hűségről a szabadságharc eszményei, eseményei és vértanúi iránt: „Ezerkilencszázötvenhat, sem emlék, / sem múltam nem vagy, sem történelem, / de lényem egy kioperálhatatlan / darabja, testrészt, ki jöttél velem / az irgalmatlan mindenségbe, hol a / Semmi víze zubog a híd alatt”.

Végül a harmadik idézendő költő és költemény: Siklós Istvánnak, a fiatalon Angliába került, később a londoni magyar rádióadás szerkesztőjeként tevékenykedő – és költői tehetségét az emigrációban kibontakoztató költőnek *Csönderdeje előtt* című terjedelmesebb költői műve, amely a magyar történelem tragikus eseményeinek jóformán szürrealisztikus költőiséggel történő felidézésébe szinte dokumentarista szövegszerűséggel helyezi el Nagy Imre miniszterelnök szavait: „a magyar nemzeti kormány a magyar nép / És a történelem előtti mély / felelősségérettől áthatva, a magyar / nép millióinak osztatlan akarátát / kifejezve kinyilvánítja a magyar / népköztársaság semlegességét. / a magyar nép évszázados álma / valósul meg ezzel, a forradalmi / harc, melyet a magyar múlt és / jelen hősei vívtak, végre / győzelemre vitte a szabadság, / a függetlenség ügyét.”

Az emigrációban élő magyar irodalom elbeszélői is arra törekedtek, hogy – szemben a hazai „hivatalos” irodalom torzításaival és hazugságaival – az ötvenhatos események valódi történetét örökítsék meg. Ez az elbeszélő irodalom alkalmanként ugyancsak dokumentarista hűséggel, mondhatni, a történetírók tárgyilagosságával mutatta be az eseményeket, egyszersmind hangot adott az elbeszélő személyességének: érzelmeinek, indulatainak, nosztalgiáinak. Néhány valóban kitűnő könyvre gondolok, amelyek máig ható érvényességgel idézték fel a magyar forradalom és szabadságharc eseményeinek történetét és azoknak a fiataloknak, munkásoknak, értelmiségieknek a sorsát, akik részt vettek a forradalom eseményeiben. Olyan regényekre, személyes dokumentumokra hív-

nám fel a mai olvasó figyelmét, mint Kabdebó Tamás *Minden idők*, Domahidy Miklós *Tizenhat zár* vagy Dénes Tibor *Budapest nincs többé Budapesten*, illetve olyan elbeszélésekre, mint Aczél Tamás *Egy villa története*, Sárközi Mátyás *Menekülők*, Ladányi László *Novemberi misztérium*, Szász Béla (Vincent Savarius) *Az első balott* és Ferdinandy György *Mágneses erővonalak* című ötvenhatos történetei.

A magyar forradalomról képet adó: az események történetét és következményeit egyaránt bemutató szépirodalom egyik legnagyobb vállalkozása az Angliába menekült, majd Itáliában és a dél-amerikai trópusokon könyvtároskodó, végül Írorszáiban letelepedett Kabdebó Tamás *Danubius, Danubia* című regénytrilógiája. Ez a kitűnő nagyepikai alkotás az író alteregójának kalandos sorsát beszéli el, és a történet középpontjában természetesen az ötvenhatos forradalom eseményei helyezkednek el: először mint személyesen átélt történeti események, később mint olyan emlékek, amelyek a főhős világképét, gondolkodását, egész személyiségfejlődését meghatározták. A regény az emlékezés és a nosztalgia könyve, mindkettő az érzelmek holdudvarával veszi körül az ábrázolt valóságot, ezért stilizálja, átalakítja, „megszépíti” azt. Az epikai tükörben megörökített eseményeknek mindazonáltal sokatmondó emberi és történelmi realitása van, két vonatkozásban is. Egyrészt az ifjúság bizonyára legnagyobb emberi élményének, történelmi tapasztalatának: az ötvenhatos magyar forradalom és szabadságharc eseményeinek felidőzésében, másrészt a forradalom leverése után világgá bujdosó magyar fiatalok sorsának, szellemi tájékozódásának, lelki közérzetének ábrázolásában. Kabdebó Tamás regénye a forradalom történelmi és erkölcsi nagyszerűségéhez méltó módon idézi fel a huszadik századi magyar történelemnek ezt a bizonyára legnagyobb: fájdalmas vereségében is mindig igaz és érvényes közösségi és erkölcsi példát adó eseményét.

A nyugati (emigrációs) magyar irodalom megőrizte és fenntartotta történelmünk egyik legnagyobb és az európai történelem alakulására is nagy hatást gyakorló eseményének emlékét és örökségét. Megőrizte az emlékeket, eleget tett a krónikások küldetésének, ösztönző példákat tárt az olvasók (szándéka szerint: a nemzet) elé. Ezek az ösztönző példák, igen sok személyes emléket tudnék felidézni minderről, erősítették a szívet, fenntartották a reményt, nem csak a nyugati világban, idehaza is. A nyugati világban élő magyar írók valóban „őrzők” voltak a „strázsán” – abban az értelemben, ahogyan erről annak idején Ady Endre beszélt *Intés az őrzőkhöz* című (az első világháború kiábrándító napjaiban) írott költeményében: „Őrzők, vigyázzatok a strázsán, / Az Élet él és élni akar, / Nem azért adott annyi szépet, / Hogy átvádoljanak most rajta / Véres s ostoba feneségek. / Oly szomorú embernek lenni / S szörnyűek az állat-hős igék / S a csillagszóró éjszakák / Ma sem engedik feledtetni / Az ember Szépbeszótt hitét, / S akik még vagytok őrzőn, árván, / Őrzők: vigyázzatok a strázsán”. Igen, az Ady Endre által állított erkölcsi követelmények, az általa megjelölt szellemi stratégia érvényesült a magyar forradalom emlékének, eszményeinek gondozása során. Mindez a nyugati magyar irodalom máig méltánylandó érdeme volt.